

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 811.161.2'38

ПРЕЦЕДЕНТНІ ВИСЛОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ РИТОРИЦІ

СЮТА

Галина Мирославівна,

доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики Інституту
української мови НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001;

E-mail: syutag@i.ua

ORCID:0000-0003-3273-1644

Siuta

Halyna,

Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher of Department
of stylistics, language culture and
sociolinguistics of Institute of the
Ukrainian Language of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine;
E-mail: syutag@i.ua

Політична риторика – виразно соціоцентричний за своєю природою дискурс. У текстах, які репрезентують цей дискурс, відбувається маніпулятивне переживання мовно-ментальних цінностей попередньої культури.

Основні аспекти прагматики прецедентних висловлень у мові політичної риторики – аргументативність, маніпулятивність і полемічність. Комунікативно-оцінними одиницями мови політики є і невідомі для широкого загалу сентенції (вони засвідчують інтелектуальність, освіченість політиків-мовців), і впізнавані прецедентні висловлення. Вживання останніх забезпечує ефект комунікативної близькості, реалізацію комунікативної ситуації в аксіологічних координатах «свій – чужий».

Набір уживаних у мові політики прецедентних висловлень та їх сприйнятність адресною аудиторією є показником сумірності індивідуальних, соціальних або національних культуротаксисів.

Ключові слова: політична риторика, прецедентне висловлення, прагматика прецедентного висловлення, аргументативність, маніпулятивність, полемічність.

Політична риторика – акцентовано соціоцентричний (зорієнтований на соціум, на масового адресата) за своєю природою дискурс. Тому актуальні для нього «сенси і форми подання меседжів», прагматика мовних одиниць, зокрема й прецедентних висловлень (ПВ), інші, ніж у текстах егоцентричних чи особистісно-центричних.

Текстовий універсум політичної риторики дуже неоднорідний, і ця строкатість пов'язана передусім із жанрово-комунікативною різноманітністю текстів (політичний виступ, політична промова, політичні дебати, інтерв'ю, прес-конференція, брифінг, політичний слоган, політична реклама, політична біографія та ін.), а також із широким спектром механізмів їх соціокомунікативного впливу. Вони активно й цілеспрямовано апелюють до адресата з метою сформувати у його свідомості певні («я»-позитивні / «опонент»-негативні іміджеві характеристики мовця-політика чи політичної сили), забезпечують бажаний ракурс рецепції конкретного повідомлення і діяльності мовця-політика чи політичної сили загалом, корегують (посилюють / послаблюють / переакцентовують) уже сформовані про них уявлення, рекрутують нову аудиторію.

Із ключових для цього переліку дієслів стає очевидною мовно-ментальна природа текстів політичної риторики, з якою узгоджена прагматика актуальних для них лексико-фразеологічних ресурсів, а в нашому разі – ПВ. «Китами» цієї прагматики можна визначити *аргументативність*, *маніпулятивність* та *полемічність*. Повновимірність опису прагматики розглядуваних ПВ змістовно доповнює інформація про джерела збагачення прецедентного словника мови політики та принципи вживання ПВ залежно від аудиторії, якій адресовано текст.

Важлива (однак не пріоритетна) функція ПВ у політично-риторичних текстах різних жанрів – їх *аргументативність*, уживання для підтвердження постульованих думок,

стрижневих ідей тексту. Показові щодо цього багато політичних виступів президента П. Порошенка, зокрема його інаугураційна промова, яка, за оцінкою політологів та експертів із стратегічних комунікацій, сьогодні вже стала своєрідним класичним зразком української політичної промови з погляду інтелектуалізованості апеляціями до різножанрових і різнодискурсивних прецедентних текстів. Зокрема, кілька яскравих цитат розгортають і підтримують евіденційну модальність концептуального для промови меседжу «Україна – це Європа». Відповідно, слова *Україна* та *Європа* є ключовими і в ПВ, які П. Порошенко наводить для: а) підтвердження слушності висловлюваних тез та б) підкреслення, тяглості для української політичної культури уявлень про правильність, доцільність європейського вибору України, апологетом якого себе позиціонує новообраний на той час Президент. Пор.: *Ми, українці, «живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». Так казав Іван Франко; «Стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі», – заповідав Михайло Драгоманов.* Додатковими маркерами аргументативності й водночас метаоператорами покликання на незаперечні національні авторитети слугують лексико-синтаксичні формули *так казав Іван Франко, заповідав Михайло Драгоманов.*

Аргументативність специфічно актуалізується в ситуаціях, коли політики намагаються за ПВ та моральним авторитетом особи, якій воно належить, приховати свою комунікативну невпевненість, емоційну розгубленість, іноді – лукавство, напівправду тощо. І це цілком узгоджується з характеристикою мови політиків як мистецтва «загортати неприємні істини в кольоровий папір» (Д. Болінджер, «Мова – заряджена зброя»). Прагматика ПВ в цьому разі кардинально змінюється: функція акцентування інформації, підтвердження, увиразнення слушності постульованих тез стає периферійною, натомість актуалізується здатність цитати формувати емоційно-резонансне поле повідомлюваного, спрямоване насамперед на емоцію (почуття), а вже потім на рацію (розум).

Показовий приклад такого вживання маємо в тексті іншої, за парадоксальним збігом – «фінальної» промови Порошенка-Президента, яку він виголосив після оприлюднення попередніх результатів виборів-2019: **Ніколи не здавайся. Ніколи, ніколи, ніколи! Не здавайся в великому, не здавайся в малому, ні в значному, ні в дрібному, ніколи не здавайся, якщо це не суперечить честі і здоровому глузду. Саме цими словами великого британця Вінстона Черчілля я керувався завжди. «Ніколи не здавайся», – чув я в 2014 році...** Прикметним для обігрування вислову Черчілля є його багаторазове повторення, що структурно наслідую конструктивний прийом із відомої промови Мартіна Лютера Кінга-молодшого «У мене є мрія»: винесені в заголовок слова є наскрізним інтегровальним стрижнем тексту промови, слугують його лейтмотивом, а їх семикратне повторення створює концептуальну змістотвірну анафору. Власне, таку саму функцію виконує в промові П. Порошенка заклик Черчілля «ніколи не здавайся». Водночас у контексті нищівної поразки такий повтор сприймається як своєрідна формула самоствердження і завуальованого вибачення перед прихильниками.

Загалом психолінгвальна мотивація аргументативності (зокрема і в мові політики) – можливість опертя на позицію, думку, твердження тощо, вже усталені в адресному мікросоціумі як ціннісні моральні аксіоми, авторитети (Г. Г. Сlishкін, О. А. Земська, Н. В. Кондратенко). У цьому разі мовець / автор не тільки **усвідомлює** переконливість, аргументативну силу цитатних апеляцій, а й **розраховує** на цю особливість, уживаючи їх для підтвердження чи спростування висловленої думки. Інша річ, що надалі може відбуватися часткове чи повне відмежування від цих інтелектуально-ціннісних позицій.

Варто акцентувати і таку тезу: щоб мати належну аргументувальну силу, ПВ має відбивати систему цінностей тієї соціальної групи, тієї адресної аудиторії, на яку орієнтований текст, а в ідеалі – має бути впізнаваною формулою вербалізації цих цінностей: *«Душу й тіло ми положим за нашу свободу...»* Таку обіцянку ми даємо кожного разу, співаючи Гімн. І рік тому цей рядок припинив бути просто словами. Він став

повсякденною дією в боротьбі за цілісність держави і за європейський вибір (Звернення Президента України з нагоди Дня Гідності та Свободи 21.11.2014); **«Я єсть народ, якого Правди сила/ ніким звойована ще не була./ Яка біда мене, яка чума косила! – / а сила знову розцвіла»**. Ці слова – проникливі, аж мороз шкірою. Із душі та серця великого поета Тичини вони вирвалися 71 рік тому. Під час іншої, ще тієї війни. Та вони такі злободенні, ніби сказані прямо сьогодні... (Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України 24.08.2014).

У разі слабкої впізнаваності істотно зростає роль метаоператорів-вказівок на автора і джерело висловлення, пор.: *«Історичний факт, – писав Дмитро Донцов у «Підставах нашої політики», – що жодна нація не визволялася лише власними силами. Здійснити їм свої політичні цілі вдавалося лише тоді, коли вони втягали цю справу в круг ідей загальнішого характеру, пов'язували її з інтересами інших держав»*. І саме це зараз ми будемо робити (Позачергове послання Президента України до ВР України 27.11.2014); *Він (Янукович) не знає української історії. Бо вона для нього – чужа. А хоч би раз зазирнув до підручника, побачив би слова нашого гетьмана Пилипа Орлика. Того самого соратника Івана Мазепи, автора написаної ще триста років тому першої української конституції: «Народ завжди має право протестувати проти гніту...»* (Звернення Президента України з нагоди Дня Гідності та Свободи 21.11.2014); **В'ячеслав Чорновіл казав: «Нам потрібні сьогодні реформи, а не революції; сила закону, а не закон сили; добробут народу, а не всенародні злидні; суспільна злагода, а не затята ворожнеча; демократія, а не диктатура»** (Позачергове послання Президента до ВР України 27.11.2014). Прикметною для таких контекстів є лексико-синтаксична розгорнутість, поширеність, розбудованість метаоператорів, що, крім інтегрування у промову цитати історичного діяча-попередника, надають супровідну, концептуально значущу для цього тексту інформацію про нього: *слова нашого гетьмана Пилипа Орлика. Того самого соратника Івана Мазепи, автора написаної ще триста років тому першої української конституції*.

Друга визначальна комунікативно-прагматична ознака вживання ПВ у мові політики – *маніпулятивність* (особливо знакова для жанру політичної реклами).

Маніпулятивність мови політики, а отже й ПВ як її активних комунікативно-оцінних одиниць, більш ніж очевидна. «Пристосовуючи» зміст ПВ до конкретної соціокомунікативної потреби, політики гнучко вкладають, поширюють маркують і закріплюють у свідомості адресата (і соціуму, і окремих мовців) певну інформацію / оцінність, формують бажані / необхідні уявлення про події, людей, політичні поведінкові патерни тощо, «недовисловлюючи» справжню мету повідомлення або зміщуючи в ньому домінуючі змістово-оцінні акценти. Ураховуючи, що мова політики – це інструмент досягнення результату, бажаного *для влади*, поширення зручних *для влади* ідей та цінностей, розуміємо її високий (іноді максимальний) ступінь маніпулятивності.

Пропонуємо у зв'язку з цим згадати давній (періоду першого десятиліття ХХІ ст.), але пам'яткий політичний слоган Ю. Тимошенко *Вона працює* (його ймовірним прототекстом є рекламний слоган бренду «Indesit» *Ми працюємо – ви відпочиваєте*).

Предикативна сполука *вона працює* слугувала основою для поширення в тогочасному українському політично-мовному просторі численних «продовжених» варіантів (поширений прийом політичної реклами), як-от: *Вони балакають – вона працює; Вони блокують – вона працює; Вони заважають – вона працює; Вони відпочивають – вона працює; Вони зраджують. Вона – працює. Вони обіцяють – вона працює; Вони руйнують. Вона – працює*. На тлі послідовного збереження непорушності другої, позитивно оцінної частини, формально пов'язуваної з номінацією *Україна* (пор.: *Вона – працює. Вона – це Україна*), а приховано-маніпулятивно – з іменем Юлії Тимошенко, помітним є розгортання ряду негативно-оцінних назв дій політичних опонентів – *балакають, блокують, заважають, обіцяють, руйнують* і т. ін. (протиставлення за змістотвірними семами 'робота' – 'бездіяльність', 'створення' – 'руйнування').

Така активність маніпулятивних технологій повернулася до Юлії Володимирівни бумерангом у вигляді трансформованих іронійно-полемічних обігрувань цього висловлення на зразок: *Він помер* [зображення Гітлера] – *вона працює*; *Всі передохли* – *вона працює*; *Все пропало* – *вона працює*; *Не працюй* – *вона працює*; *404. Сайт не працює* – *вона працює*; *Вона працює* – *Україна голодує*; *Вона працює* – *Кремлю звітує*; *Вони заважають* – *вона краде*.

В аспекті маніпулятивного оперування прецедентними і псевдопрецедентними висловленнями варто згадати про достатньо показову для політичної риторики практику покликання на абстрактні авторитети. Її знакові формули-метаоператори – *як казав хтось із великих...*; *джерело із президентського оточення повідомило*; *з перевірених джерел стало відомо...*; *у пресслужбі Президента повідомили...* – ознака відсутності переконливих аргументів, намагання уникнути чіткої ствердної чи заперечної відповіді, однозначної реакції, особливо якщо це жива комунікація у форматі дебатів, дискусій тощо.

З іншим типом маніпулятивності – «заховатися» за авторитет, зняти із себе моральну відповідальність – може бути пов'язане покликання на конкретне джерело: *Цитуючи найвидатнішу письменницю сучасності Ліну Костенко...* (О. Тягнибок); *В незалежній державі іноземною мовою можуть говорити гості, ув'язнені та окупанти. Це Маркс сказав, не я. Це класика Маркса.* (В. Бондаренко).

Полемічність – третій знаковий ментально-оцінний вимір уживання ПВ у політичному дискурсі.

Полемічність – це вияв активного реагування на чужу мову, що оприявлює принципово різні суб'єктно-мовні позиції комунікантів, а семантика й оцінність ПВ стає своєрідною точкою відліку цієї незбіжності.

Відповідно до модальності реагування розрізняють заперечний (пряме заперечення, принципова або ж поміркована дискусія), послідовно-аргументувальний та інвективний типи політичної полеміки.

Показовий приклад принципового заперечення політичних цінностей попередньої епохи через класичну цитату маємо у

згадуваній уже вище інаугураційній промові П. Порошенка. Свого часу його вербалізоване у ПВ *Прощай, немытая Россия* гасло підтвердження курсу на євроінтеграцію викликало бурхливу підтримку українців. Настільки одностайну, що в Україні практично непоміченим залишилося намагання В. Путіна пом'якшити категоричність цієї заяви: *По-перше, це означає, що він (П. Порошенко) знає російську класику, цікавиться нею. За це похвалю... Можна було б відповісти Петрові Олексійовичу, але я цього робити не буду...* Однак ці спроби виявилися полемічно неефективними, неконкурентними на тлі нищівної ідеологічно-саркастичної маркованості, якої в тогочасній політичній ситуації набула класична цитата М.Лермонтова у промові українського Президента і яка виявилася емоційно резонансною для більшості українців.

Іронійно марковану помірковану дискусію ілюструє ситуація віртуальної політичної комунікації, що склалася в контексті заявлених, але фактично не реалізованих передвиборних дебатів «Порошенко – Зеленський». У заочній полеміці відсутність опонента П. Порошенко охарактеризував рядком жартівливої народної пісні *«Я прийшов, тебе нема...»*.

Послідовно-аргументувальний тип полемічної модальності демонструє словесне протистояння того ж П. Порошенка і чинного Президента В. Зеленського після резонансного новорічного звернення до українського народу, ключова теза якого була миттєво аксіологізована в транслітерованому форматі *Какая разница?* Ідеальною інтелектуально-оцінною формулою, що повнокровно відбила реакцію значної частини свідомої української інтелігенції, діячів національної культури стала цитата Тараса Шевченка *«Та не однаково мені...»*. Вона становить лейтмотив звернення П. Порошенка з нагоди дня Соборності: *«Та не однаково мені,/ Як Україну злії люде/ Присплять, лукаві, і в огні/ Її, окраденую, збудять.../ Ох, не однаково мені... Флешмобом із цими словами свого пророка Шевченка українці відреагували на лжепророчий заклик «Какая разница?!». Нам не однаково, яка мова, тому що українська об'єднує і консолідує. ... Нам не однаково, які пам'ятники. Місцеві громади тепер самі*

вирішують, як називати вулиці і кому зводити монументи. **Нам не однаково, яка церква, і тому ми виборили Томос. Ми розуміємо, що РПЦ в Україні не просто конфесія, а інструмент геополітичного впливу Росії. Але громадяни вільні обирати свій шлях до Бога. Більшості українців не однаково, вступимо ми до НАТО чи сповземо у Ташкентський пакт... Будемо частиною Європи, чи повернемося до сфери російського впливу.**

У відносно нещодавньому словесному протистоянні Ю. Тимошенко та Ю. Луценка ключовими номінативно-оцінними позиціями слугують прецедентні назви кінофільмів, саркастичне обігрування яких зумовлює агресивно-полемічну модальність комунікації. Пор.: **Ю. Тимошенко: Це все нагадує одну відому американську кінокомедію, в якій беруть участь Порошенко і Луценко. Називається ця кінокомедія «Тупий і ще тупіший».** **Ю. Луценко: Ми сьогодні зранку отримали палкий і переконливий спіч Юлії Володимирівни. Вона розповіла, що це все провокація Порошенка і Луценка, і взагалі це їй нагадало фільм «Тупий і ще тупіший». Я люблю Юлію Володимирівну, ціную її гумор, але в мене він також є. Я також знаю прекрасний фільм – «Скинь маму з поїзда».**

Окремий пізнавальний аспект уживання ПВ у мові політики – уживання певного типу ПВ залежно від жанру політичного тексту та специфіки аудиторії, якій він адресований. Промови П.Порошенка в Раді Європи, у Королівському інституті міжнародних відносин, на спільному засіданні Сейму та Сенату Республіки Польща містять численні апеляції до глибоких за змістом цитат, які актуальні і впізнавані для європейських політиків, однак іще не набули статусу універсально-прецедентних, пор.: **Пам'ятаєте, що сказав великий британець, Вінстон Черчіль, в січні 1940 року – на ранньому етапі другої світової війни: «Кожен з них сподівається, що якщо він достатньо погодує крокодила, той з'їсть його останнім. Всі вони сподіваються, що шторм минеться, перш ніж прийде їх черга стати його поживою. Але я боюся, – я дуже боюся, що шторм бушуватиме, він ревітиме дедалі голосніше». Є місце, де ці правдиві слова є сьогодні такими ж очевидними, як на той**

час в Об'єднаному Королівстві. Це місце – Україна (Виступ Президента в Королівському інституті міжнародних відносин «Бій за Україну: лідерство і солідарність» 19.04.2017); *Були в нашій історії славетні приклади спільних перемог над ворогами. Траплялося й таке, про що не хотілося б згадувати. Але, як сказав хороший друг України і мій, Президент Польщі Броніслав Коморовський, «минуле, навіть найбільш драматичне, не повинно розділяти наші країни»* (Виступ Президента на спільному засіданні Сейму та Сенату Республіки Польща 17.12.2014); *Хочу наголосити, що Україна відстоює не тільки свою незалежність та територіальну цілісність. Наголошую це раз: ... Україна сьогодні бореться за нашу спільну Європу. І старе гасло набуває нового звучання, змісту та актуальності: **Za naszą i waszą wolność!*** (Виступ Президента на спільному засіданні Сейму та Сенату Республіки Польща 17.12.2014).

Натомість у «внутрішньоукраїнських» промовах, зверненнях, виступах інтелектуальними стрижнями слугують інші – національно марковані, сприйнятні для української мовної свідомості цитати з поезій Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Тичини, О. Олеся, В. Симоненка. Пор.: *Розповідь про моє бачення «Стратегії-2020» дозволяє почати з філософії. Як писав Григорій Сковорода у вірші «De libertate»: «зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото»* (Виступ Президента на прес-конференції «Стратегія-2020»); *І дозволяє сьогодні застерегти: не чекайте від «Вашингтона з новим праведним законом» якихось позитивних змін. Ми маємо покладатися, в першу чергу, на себе* (Виступ Президента на прес-конференції «Стратегія-2020»); *я хотів би згадати слова українського класика Василя Симоненка: «Народ мій е! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекремить мій народ!»* (Виступ Президента на прес-конференції «Стратегія-2020»). Перспективу інтелектуально-емоційного резонування таких цитат при сприйманні визначають їх упізнаваність і належність до ядерної зони прецедентного словника, цитатного тезаурусу, сформованого в межах вивчення шкільної програми з української літератури.

Не менш емпатичними є вживання цитат, які не входять у ядерну зону цитатного тезаурусу і не впізнавані більшістю українців, однак за семантикою і тональністю максимально гармонізовані із загальним змістом політичного меседжу: **«Синій, як море, як день – золотий,/ З неба і сонця наш прапор ясний», – писав великий український поет Олександр Олесь. Це фарби нашого прапора не лише мирні, але й сильні. Вони – це впевненість! Вони – це сила! Вони – це звитяга! Вони – це слава!** (Виступ Президента на церемонії урочистого підняття Державного Прапора України 23.08.2014).

Можна узагальнити, що основний корпус ПВ, якими українські політики оперують для вербалізації, аргументування своїх думок, побудови полеміки з опонентами тощо формується на основі традиційних протоджерел: тексти Біблії, світової та національної літератури тощо: **Сьогодні перед Україною питання «Бути чи не бути» постало з гостротою, не меншою, ніж сотні років тому перед героєм знаменитого твору Шекспіра... Тому й кажу ж, що «Бути чи не бути». Тому з реформами нам – аж горить. ... Політична воля на це в українській владі... точно є! А от дороги ж назад точно нема, бо там – самі знаєте що і хто. І нам, як в тій біблійній притчі, головне – не озиратися назад** (Виступ Президента України на прес-конференції «Стратегія-2020»).

Мовними знаками інтелектуалізованої політичної комунікації виступають інтегровані в структуру політичного тексту іншомовні ПВ – античні сентенції, афоризми політиків ХХ ст.: **На межі минулого та теперішнього століть ми [...] добровільно позбулися ядерної зброї. А війна повторно прийшла з тієї сторони горизонту, з якої її, за звичкою, не чекали. Чи не вчили нас ще давньоримські мудреці: «Сі віс пацем, пара беллум» – Хочеш миру – готуйся до війни** (Виступ Президента України на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України 24.08.2014); **Треба залучати людей, для яких девізом є крилаті слова американського президента Кеннеді. «Ask not what your country can do for you; ask what you can do for your country». «Не питай, що твоя країна може зробити для тебе. Питай, що ти можеш зробити для своєї країни»** (Виступ Президента на прес-конференції «Стратегія-2020»).

Отже, політична риторика – це один із найвиразніше соціоцентрично спрямованих дискурсів, у текстах якого відбувається маніпулятивно-спекулятивне переживання мовно-інтелектуального досвіду попередньої культури. Це істотно відрізняє прагматичне й естетичне навантаження прецедентних висловлень у мові політики від їх використання в текстах інших жанрів і стилів.

Основні аспекти прагматики прецедентних висловлень у мові політичної риторики – аргументативність, маніпулятивність та полемічність. Комунікативно-оцінними одиницями мови політики є і невідомі для широкого загалу сентенції (прийом засвідчення інтелектуальності політиків-мовців), і впізнавані ПВ, що забезпечують ефект комунікативної близькості, реалізацію комунікативної ситуації в аксіологічних координатах «свій – чужий», а також виявляють сумірність індивідуальних / соціальних / національних культуротаксисів мовців-політиків.

Статтю отримано 13.11.2019 р.

Siuta Galyna

PRECEDENT STATEMENTS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN POLITICAL RHETORIC

Political rhetoric is a clearly socio-centric discourse. In the texts that exemplify this discourse, there is a manipulative-speculative experience of interpretation the texts of the previous culture.

The main aspects of the pragmatics of precedent statements in the texts of political rhetoric are argumentativeness, manipulativeness and polemicality. Political language units of communication are: 1) unknown to the general public (they testify to the intelligence, education of political speakers), 2) recognizable precedent statements. The using of the latter provides the effect of communicative proximity, the realization of the communicative situation in axiological coordinates «one's own - another's».

The using of precedent statements in the language of the policy and their receptiveness to the target audience is an indicator of the proportionality of individual, social or national cultural spheres.

Keywords: political rhetorics, precedent statement, the pragmatics of precedent statement, argumentativeness, manipulativeness, polemicality.